tussen Duin & Dijk

Jubileumnummer Natura 2000

Natuur in Noord-Holland. Jaargang 11 4 ● 2012

Rienk Slings & Dick Groenendijk

Natura 2000 en het beheer van de Duinen

Witte duinen. Stuivende helmduinen, in het Europese jargon 'witte duinen' genoemd, staan aan de basis van alle overige duinhabitats

Nederland is, ondanks zijn kleine oppervlakte, op duingebied een grootmacht. Onze duinen beslaan (ook voor Europese begrippen) een grote oppervlakte, circa 40.000 ha, en zijn relatief weinig aangetast. De duinen zijn daarom vrijwel geheel aangewezen als Natura 2000 gebied en genieten daardoor Europese erkenning en de bijbehorende krachtige bescherming.

Dat de duinen relatief weinig aangetast zijn, danken wij aan de bescherming die zij bieden tegen de zee en aan de levering van drinkwater voor de bevolking. Hoewel de duinnatuur in de twintigste eeuw een flinke veer heeft moeten laten, steekt deze nog steeds met kop en schouders uit boven die van de andere natuur- en cultuurlandschappen van ons land. De status van Natura 2000-gebied die daar het gevolg van is, brengt met zich mee dat tegelijkertijd de vrijheid van beheer begrensd is. In dit artikel wordt een beeld geschetst van wat de Europese bescherming onder Natura 2000 inhoudt en betekent in de dagelijkse praktijk van het natuurbeheer in de duinen. Het focust inhoudelijk vooral op de Natura 2000 gebieden Noordhollands Duinreservaat (NHD) en Kennemerland-Zuid (K-z), samen circa 9.000 ha.

Kenschets van het gebied

Het betreffende duingebied wordt globaal begrensd door Bergen in het noorden en Noordwijk in het zuiden. Het is een biologisch, morfologisch, hydrologisch en landschappelijk geheel van duinen met natte en vochtige duinvalleien, duingraslanden, struwelen, bossen en ruigten. Het NHD ligt op de overgang van de kalkrijke naar de kalkarme duinen. Het reservaat behoort grotendeels tot de kalkrijke duinen, maar er is een verloop in kalkrijkdom te zien naar het kalkarme noordelijke stuk. De vegetatie weerspiegelt de kalkgehalten in de bodem: in het uiterst noordelijke deel komen kalkarme vegetaties met kraaiheide, kruipwilg, buntgras en dergelijke voor, ten zuiden van Bergen aan Zee overgaand in kalkrijke duingraslanden met duinsterretje en zeedorpenvegetaties, zoals bij Wijk aan Zee en Egmond aan Zee. Een aanzienlijk deel van het gebied is bebost met naald- en loofbos, dat voor een deel zeer oud is. Ten zuiden van het Noordzeekanaal ligt Kennemerland-Zuid dat grotendeels bestaat uit kalkrijke duinen. Hier komen soortenrijke en kenmerkende begroeiingen voor zoals duinroosvegetaties, duingraslanden, vochtige en droge duinvalleien, plasjes, goed ontwik- ▶

● *Gevlekte witsnuitlibel op de ijsbaan bij Bakkum. Foto: Wim Ruitenbeek.*

kelde struwelen en diverse vormen van duinbossen. Het areaal kalkrijk duingrasland is vooral rondom Zandvoort groot. Hier komen ook voorbeelden van het zeedorpenlandschap voor. De oudere duinen van het zuidoostelijk gedeelte herbergen goed ontwikkeld kalkarm duingrasland.

Instandhoudingsdoelen

Voor Natura 2000-gebieden zijn instandhoudingsdoelen geformuleerd. De te beschermen leefgebieden (habitats) zijn voor heel Europa beschreven en vrij strak gedefinieerd. Ook de naamgeving ligt vast. Dit Europese jargon maakt de communicatie met niet ingevoerde mensen lastig. In de tabel zijn voor de hier besproken gebieden NHD en K-z de habitats die volgens de aanwijzingsbesluiten beschermd moeten worden, in meer bekende termen aangeduid. Later zijn hier nog twee habitats aan toegevoegd, namelijk duinblauwgrasland en galigaanmoeras. Om de zaak verder te compliceren zijn sommige habitats ook nog weer onderverdeeld in subhabitats. Zo worden de duingraslanden (ook wel 'grijze duinen' genoemd) onderverdeeld in kalkrijke, kalkarme en heischrale duingraslanden. De habitats worden verder nog onderverdeeld in 'gewone' en prioritaire habitats. Deze laatste dreigen te verdwijnen en verdienen daarom extra bescherming. Bovendien zijn er in beide gebieden doelen voor enkele afzonderlijke soorten, in dit geval de nauwe korfslak en de gevlekte witsnuitlibel.

Staat van instandhouding habitats

Centraal in de Habitatrichtlijn staat het begrip 'staat van instandhouding' (svi). Het streven is dat deze staat van instandhouding voor elk habitat of voor elke soort als gunstig kan worden beoordeeld. Een gunstige svi van een habitattype of (vogel)soort gaat nadrukkelijk verder dan het behoeden voor uitsterven. Er moet sprake zijn van een gezonde populatie in termen van kwaliteit en omvang nu en in de toekomst. In dit complexe begrip worden voor habitats de aspecten verspreiding, areaal, kwaliteit en toekomstperspectief gewogen. Ongeveer de helft van de habitattypen in de duinen, zoals onder andere duinheiden met kraaihei, kruipwilgstruwelen, duindoornstruweel en embryonale duinen, verkeert in een gunstige svi. De toestand van de zogenoemde grijze duinen, dus de duingraslanden (prioritair type én type waarvoor Nederland relatief belangrijk is), is zeer ongunstig. Ook de svi van de duinblauwgraslanden is zeer ongunstig, terwijl die van stuivende duinen, duinbossen, natte duinvalleien en galigaanmoerassen als matig ongunstig is beoordeeld. Er kunnen lokaal gunstige of ongunstige afwijkingen van de landelijke beoordeling zijn.
De belangrijkste oorzaken voor de ongunstige svi's zijn gebrek aan verstuiving, luchtverontreiniging en gebrek aan begrazing door konijnenziektes. Hiervan hebben vooral de witte duinen en de grijze duinen te lijden. Daarnaast is verdroging de oorzaak voor de slechte staat van habitats als natte duinvalleien, duinblauwgraslanden en galigaanmoerassen. Ook woekerende exoten, zoals de Amerikaanse vogelkers vormen een belemmering voor een goede svi, bijvoorbeeld van duindoornstruwelen. Uiteraard zijn de duinbeheerders met deze oorzaken bekend en zijn zij al decennia druk doende om deze zaken ten goede te keren. Voor zover verstuivingen niet spontaan ontstaan, worden deze op gang gebracht. Gebrek aan begrazing wordt opgevangen door het inzetten van grote grazers. Hiermee verdwijnt meteen een deel van de overmaat aan stikstof uit het duin. Verdroging wordt bestreden door het omvormen van waterslurpende begroeiingen, zoals dennenbossen en het verminderen van waterwinning in en langs het duin. Verder worden woekerende exoten intensief bestreden.

Had de beheerder vroeger het rijk alleen, tegenwoordig kijken veel mensen en organisaties graag mee.

Staat van instandhouding soorten

De hier behandelde duingebieden zijn bijzonder soortenrijk en herbergen een enorme biodiversiteit. In het Natura 2000-netwerk zijn sommige soorten extra beschermd

Grijze duinen (kalkarm). Goed ontwikkelde duingraslanden in de kalkarme duinen zijn bloemrijk. Op de foto zijn zandblauwtje en gewoon biggenkruid te zien. Rendiermossen, zoals open rendiermos, bepalen de grijze ondertoon. Foto: Rienk Slings.

Schotse hooglander. Grote grazers zijn tegenwoordig in het duinbeheer onmisbaar vanwege de door ziekten gedecimeerde konijnenstand. Foto: Rienk Slings.

Grijze duinen (kalkrijk). Kalkrijke duingraslanden behoren tot de bloemrijkste graslanden. Steenanjer en grote tijm zorgen hier voor uitbundige kleuren, terwijl dit toch ook 'grijze duinen' worden genoemd. Foto: Rienk Slings.

via de Habitatrichtlijn of de Vogelrichtlijn. Voor de duinen is in dit verband bijvoorbeeld de nauwe korfslak relevant. De verspreiding van deze soort in de besproken gebieden is redelijk goed bekend. Er blijkt een duidelijke gradiënt te zijn: in het zuidelijk deel, vooral in de Amsterdamse Waterleidingduinen frequent voorkomend, en meer naar het noorden toe steeds zeldzamer. Over de biologie van de soort is nog niet heel veel bekend. Beheerders hebben daarom ook niet veel handvatten om ongunstige ontwikkelingen te keren.
Verder zijn in de besproken gebieden het paapje en de tapuit als broedvogel en onder de planten de groenknolorchis als te beschermen soorten aangewezen, evenals de gevlekte witsnuitlibel. Als een soort slecht scoort op verspreiding, oppervlakte en kwaliteit van het leefgebied, dan wordt de svi als ongunstig gekarakteriseerd. Paapje, tapuit, gevlekte witsnuitlibel en groenknolorchis scoren allemaal in de categorie zeer ongunstig. De nauwe korfslak scoort matig ongunstig.

De rol van de duinbeheerder

De duinbeheerders zijn op lokaal niveau verantwoordelijk voor het nemen van beheer- en inrichtingsmaatregelen om de habitats en soorten waarvoor hun gebied is aangewezen in een gunstige staat van instandhouding te brengen en ervoor te zorgen dat de svi van de habitats en soorten die nu als gunstig worden beoordeeld niet achteruitgaat. Behalve door zaken binnen het natuurgebied kan de svi ook beïnvloed worden door ontwikkelingen van buitenaf, denk aan luchtverontreiniging of verdroging. Bij het bestrijden daarvan zijn zij afhankelijk van de overheid, meestal de provincie.
In de Nederlandse Natuurbeschermingswet staat dat er voor elk Natura 2000-gebied een beheerplan moet komen. Voor de besproken gebieden is de procedure om te komen tot een beheerplan Natura 2000 nog maar net begonnen. Inhoudelijk valt hier dus nog niet veel over te melden. Aan een van de belangrijkste hoofdstukken, namelijk dat over het zogenaamde 'bestaand gebruik', wordt nu gewerkt. Dit zijn alle handelingen en activiteiten die al voor een bepaalde peildatum in de gebieden plaatsvonden. Dit bestaand gebruik is vrijgesteld van de plicht om een Natuurbeschermingswetvergunning aan te vragen.
Een ander hoofdstuk gaat over de luchtverontreiniging met stikstof. Deze is in ons land groot. Ook de invloed van stikstof op de svi van habitats is heel groot. Daardoor dreigde voor veel stikstofproducenten, zoals boerenbedrijven, in de invloedssfeer van Natura 2000-gebieden een (wettelijk afgedwongen) uitbreidingsstop. Inmiddels hebben alle overheden zich verplicht om maatregelen te treffen om de verontreiniging met stikstof zover terug te dringen dat de gevoelige natuur buiten de gevarenzone komt en het zelfs weer mogelijk wordt om uitbreiding van stikstofproducerende activiteiten nabij N2000-gebieden toe te staan. Dit kost tijd en beheerders moeten daarom nu al aan de bak. Met maatregelen, zoals maaien, begrazen, in verstuiving brengen en dergelijke moeten de negatieve effecten van stikstof bestreden worden. Ze worden ook in het beheerplan voor een periode van 6 jaar ingepland. ▶

gebied	NHD	K-z
embryoduintjes		x
stuivende duinen	x	x
duingraslanden	x	x
kraaiheide	x	
duinheide	x	x
duindoornstruweel	x	x
(kruip)wilg str.	x	x
duinbossen	x	x
duinvallei	x	x

Habitats en hun aanwezigheid in het Noordhollands Duinreservaat (NHD) en Kennemerland-Zuid (K-z), die volgens de Aanwijzingsbesluiten beschermd moeten worden.

Gemaaide duinvallei. Vroeger werden natte duinvalleien op grote schaal jaarlijks gemaaid, maar dit leidde toch tot structuurarme begroeiingen met negatieve effecten op de fauna. Tegenwoordig hoeven ze veel minder vaak gemaaid te worden vanwege begrazing. Daardoor zijn de valleien weer veel structuurrijker geworden. Foto: Rienk Slings.

Dilemma's bij het beheer

Europese topnatuur moet goed beheerd worden. Had de beheerder vroeger het rijk alleen, tegenwoordig kijken veel mensen en organisaties graag mee. Beheerders investeren daarom veel in goede contacten met de omgeving. Al met al is de vrijheid van beheervoering behoorlijk ingeperkt. Zo moet voor beheermaatregelen die niet in het beheerplan zijn omschreven als 'bestaand gebruik' een vergunning worden aangevraagd. Het inspelen op nieuwe ontwikkelingen wordt zo een stuk lastiger. Voorts zijn grote delen van de te beheren gebieden tot 'heilige grond' verklaard: de prioritaire habitats waar in feite niets meer kan zonder vergunning. Uit oogpunt van natuurbescherming is dat natuurlijk een goede zaak, maar de duinterreinen kennen ook nog andere belangrijke functies, zoals waterwinning, recreatie en zeewering. Al deze functies hebben ruimte nodig en moeten daarom zo goed mogelijk geplooid worden om deze topnatuurstukken heen. Het op elkaar afstemmen van deze vier functies is daarom een stuk lastiger geworden, temeer daar de prioritaire habitats behoorlijk verspreid door het terrein kunnen liggen.
De gedetailleerde habitatkaarten waarover de beheerders beschikken gaan dus een steeds belangrijker rol spelen bij de planning van het beheer.
In de aanwijzingsbesluiten worden soms ook 'uitbreidingsdoelen' geformuleerd, bijvoorbeeld van natte duinvalleien of duingraslanden ('grijze duinen'). Dat betekent dat het ene habitattype plaats zal moeten maken voor het andere. Nu komen er in alle gebieden flinke oppervlakten door vroeger gebruik gedegradeerde natuur voor. Uitbreiding ten koste daarvan is meestal geen probleem. Dit is echter lang niet altijd haalbaar. Dan zal uitbreiding ten koste moeten gaan van andere, wel intact gebleven habitats. In het aanwijzingsbesluit is voorgeschreven welke omvormingen wél en níet kunnen. In het NHD mogen bijvoorbeeld alleen (duindoorn) struwelen en(kruip)wilgvegetaties in oppervlakte áfnemen, maar dan wel uitsluitend ten gunste van witte duinen, grijze duinen of vochtige duinvalleien. Andere omvormingen van habitats zijn niet toegestaan.

Rienk Slings & Dick groenedijk
gls@wxs.nl

Literatuur

- 'T LAM, N., 2006. Klimaatverandering en biodiversiteitspatronen in Nederlandse duinecosystemen. Wetenschapswinkel Biologie, Universiteit Utrecht, P-UB-2006-08.
- http://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/natuur/natura-2000.